

В. В. Варфоломєєв,

Управління стратегічних розслідувань в Донецькій області
Департаменту стратегічних розслідувань
Національної поліції України

Т. І. Пономарьова, кандидат юридичних наук,
завідувач науково-дослідної лабораторії з проблем
запобігання кримінальним правопорушенням
Донецького державного університету внутрішніх справ

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ПРОТИДІЇ ВТРУЧАННЮ У ДІЯЛЬНІСТЬ СТОРІН КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

У статті розглядаються теоретичні та практичні проблеми протидії перешкодженню діяльності сторін кримінального провадження. Вказується, що аналіз державної статистики та судової практики дозволив підсумувати, що, здебільшого, формою протидії досудовому розслідуванню є вчинення активних дій, спрямованих на введення органів досудового розслідування та суду в оману. Більша частина таких заходів реалізується зовнішніми суб'єктами та не є процесуально передбаченими (тобто така протидія не зумовлена прогалинами у кримінальному процесуальному законодавстві). Водночас процесуальні прогалини також зустрічаються серед способів впливу на нормальний процес доказування та використовуються, здебільшого, зацікавленими сторонами та іншими учасниками кримінального провадження. Зазначається, що протидія процесу досудового розслідування може вчинятись як тими особами, які мають безпосереднє відношення до кримінального провадження, так і зовнішніми суб'єктами. Перший випадок є більш суспільно небезпечним у зв'язку із тим, що незаконний вплив на розслідування може бути реалізований шляхом формального створення умов (процесуально передбачених), які ускладнюють, унеможливають або затягують встановлення істини у справі. Підсумовується, що під протидією нормальному перебігу досудового розслідування кримінальних правопорушень необхідно розуміти сукупність процесуальних та непроцесуальних дій сторін та інших учасників кримінального провадження, а також осіб, зацікавлених у його конкретних результатах, які спрямовані на порушення загальних засад кримінального провадження, дестабілізацію процесуального порядку встановлення істини у кримінальному провадженні шляхом створення штучних умов, які ускладнюють та/або унеможливають реалізацію завдань, покладених на кримінальне процесуальне законодавство.

Ключові слова: запобігання, перешкодження, діяльність, захисник, сторони кримінального провадження, втручання, досудове розслідування, кримінальне правопорушення, протидія, кримінальна відповідальність, кримінальне законодавство.

V. V. Varfolomeiev, T. I. Ponomarova. Theoretical and practical problems of counteracting interference with the activities of parties to criminal proceedings

The article deals with theoretical and practical problems of counteracting the obstruction of the activities of parties to criminal proceedings. It is indicated that the analysis of state statistics and judicial practice allowed us to conclude that, for the most part, the form of opposition to the pre-trial investigation is the taking of active actions aimed at misleading the pre-trial investigation bodies and the court. Most of such measures are implemented by external entities and are not procedurally foreseen (that is, such opposition is not caused by gaps in criminal procedural legislation). At the same time, procedural loopholes are also found among the methods of influencing the normal process of proof and are used, for the most part, by interested parties and other participants in criminal proceedings. It is noted that opposition to the process of pre-trial investigation can be committed both by those persons who are directly related to the criminal proceedings and by external entities. The first case is more socially dangerous due to the fact that illegal influence on the investigation can be implemented by formally creating conditions (procedurally provided) that complicate, make impossible or delay the establishment of the truth in the case. It is concluded that under the opposition to the normal course of the pre-trial investigation of criminal offenses it is necessary to understand the totality of procedural and non-procedural actions of the parties and other participants in criminal proceedings, as well as persons interested in its specific results, which are aimed at violating the general principles of criminal proceedings, destabilizing the procedural order of establishing the truth in criminal proceedings by creating artificial conditions that complicate and/or make impossible the implementation of tasks assigned to criminal procedural legislation.

Key words: prevention, obstruction, activity, defender, parties to criminal proceedings, intervention, pre-trial investigation, criminal offense, counteraction, criminal responsibility, criminal legislation.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку науки криміналістики та кримінального процесу існує низка проблемних питань, які потребують нагального вирішення. Одним із таких питань є створення

© В. В. Варфоломєєв, Т. І. Пономарьова, 2023

механізму впливу на випадки протидії досудовому розслідуванню кримінальних правопорушень, яка полягає у створенні окремими особами (у тому числі – сторонами та іншими учасниками кримінального провадження) штучних перешкод для встановлення об'єктивної істини. Аналіз державної статистики та судової практики дозволив підсумувати зростання кількості таких випадків, а також їх кореляцію із латенізацією окремих видів кримінальних правопорушень та загальною інтенсифікацією криміногенних загроз.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема протидії перешкоджанню діяльності сторін кримінального провадження була предметом дослідження таких учених як А.М. Бабенко, В.В. Вапнярчук, С.С. Вітвіцький, А.Ф. Волобуєв, Є.Д. Лук'яничков, О.В. Одерій, М.А. Погорецький, М.В. Салтевський тощо. Проте, окремі питання залишились відкритими для дискусії, що і зумовило актуальність обраної теми.

Метою статті є розгляд теоретичних та практичних проблем протидії перешкоджанню діяльності сторін кримінального провадження.

Викладення основного матеріалу. Термін «протидія» набув свого поширення не тільки в криміналістичній літературі, у контексті дослідження проблем досудового розслідування, а і в працях, автори яких присвячували свою увагу «боротьбі зі злочинністю». Відсутність однозначного трактування ускладнює розуміння та правильність використання даної наукової категорії. Протидію доцільно розглядати як спрямовані на ускладнення (унеможливлення) діяльності за окремо визначеним провадженням прояви, здійснювані відповідними суб'єктами (протидіючою стороною) та зведення до мінімуму можливості покарання в разі притягнення до відповідальності. Діяльність уповноважених осіб, спрямованих на здолаття злочинності як явища, варто розглядати як «боротьбу». Таким чином, ми вважаємо, що допущена вченими підміна способів протидії досудовому розслідуванню на форму ускладнюють можливості її використання як теоретичної категорії у висвітленні протидії досудовому розслідуванню. Це потребує більшої уваги з боку науковців та виваженого застосування наукових категорій у здійснюваних дослідженнях. Особливого значення це набуває в умовах суттєвих, досить часто не в кращий бік, змін як у суспільстві, так і в правоохоронних органах т. зв. «кримінального елемента». Сукупність існуючих форм та способів, у яких реалізується протидія, відображає труднощі як наукового пізнання, так і практичної реалізації в подоланні розглядуваних проявів. Інша складова протидії виявляється в прояві волі відповідного суб'єкта, з реалізацією як у діяльнісних (активних), так і бездіяльнісних (пасивних) проявах способів дій. Якщо особа приймає активні дії, наприклад, шляхом спотворення фактів, формування алібі, дачі завідомо неправдивих показань, то їх варто розцінювати як активну форму діяльності, а якщо ж утаювання, замовчування – пасивну [1, с. 321]. Аналіз державної статистики та судової практики дозволив підсумувати, що, здебільшого, формою протидії досудовому розслідуванню є вчинення активних дій, спрямованих на введення органів досудового розслідування та суду в оману. Більша частина таких заходів реалізується зовнішніми суб'єктами та не є процесуально передбаченими (тобто така протидія не зумовлена прогалинами у кримінальному процесуальному законодавстві). Водночас процесуальні прогалини також зустрічаються серед способів впливу на нормальний процес доказування та використовуються, здебільшого, зацікавленими сторонами та іншими учасниками кримінального провадження.

Протягом тривалого часу у світі ведеться кропітка робота над створенням ефективної стратегії протидії кримінально протиправній діяльності шляхом визначення системи детермінант та її усунення [2]. Сучасні науки кримінально-правового циклу популяризують думку про те, що першопричина кримінального правопорушення знаходиться в площині суб'єктивної сторони особи, яка його вчинила, а також об'єктивних обставин, котрі цьому сприяли [2]. Водночас результати практичної діяльності правоохоронних органів дають можливість підсумувати, що певна частина суспільно небезпечних діянь вчиняється, у тому числі – через неспроможність органів досудового розслідування реалізувати свої завдання як у зв'язку із відсутністю необхідних професійних навичок, так і внаслідок дії зовнішніх факторів.

Необхідно відмітити, що на сьогоднішній день у вчених відсутнє єдине уявлення про причини, сутність та зміст такого феномену як протидія досудовому розслідуванню. Так, наприклад, О.В. Александренко під метою протидії досудовому розслідуванню кримінальних правопорушень розуміє недопущення виявлення, розкриття та розслідування суспільно небезпечних діянь правоохоронними органами [3, с. 15]. Проте, вказане не відображає сутності відносин між протидіючими суб'єктами – кримінального конфлікту. Останній полягає у взаємовпливі суб'єктів (учасників та інших залучених осіб) кримінального провадження за допомогою процесуальних та непроцесуальних засобів з метою відстояння прав та інтересів вказаних осіб у зв'язку зі вчиненням кримінального правопорушення. Навряд чи потребує додаткового пояснення твердження про те, що кримінальне правопорушення та протиправна поведінка злочинців, а значить, і їх інтереси суперечать інтересам суспільства – юридичних та фізичних осіб. Таким чином, загалом захист інтересів суспільства (кримінальне переслідування) за своєю метою є протилежним захисту інтересів злочинців (протидія кримінальному переслідуванню), оскільки перше спрямоване на притягнення винної особи до відповідальності, а друге – на повне або часткове уникнення останньої [4]. Протидія процесу досудового розслідування може вчинятись як тими особами, які мають безпосереднє відношення до кримінального провадження, так і зовнішніми суб'єктами. Перший випадок є більш суспільно небезпечним у зв'язку із тим, що незаконний вплив на розслідування може бути реалізований шляхом формального створення умов (процесуально передбачених), які ускладнюють, унеможливають або затягують встановлення істини у справі.

Теорія прийняття рішень може використовуватися уповноваженими особами в здійсненні розслідування та подолання протидії. Так оцінка особи через її інтелектуальні, розумові здібності, досвід певної діяльності у відповідній сфері, наприклад, юридичної, робота в правоохоронних органах (слідство, прокуратура, адвокатура, суд тощо), визначатиме й можливість подолання протидії. Достовірна, поточна й з прогнозована інформація та аналіз усіх факторів, що впливають на рішення, з урахуванням передбачення його можливих наслідків – основа, на якій мають прийматися рішення [1, с. 326]. Виграшність ситуації, на нашу думку, є оціночним критерієм та може мати для різних правоохоронців суттєві відмінності. Так для одних уповноважених осіб прийняття рішень в умовах інформаційної невизначеності, проявів протидії розслідуванню та отримання позитивного результату не складатиме особливих труднощів. Для інших – вимагатиме суттєвих витрат часу, сил та засобів. Значною мірою на отримуваний результат впливають кількість зусиль, які слідчий готовий та може витратити на прийняття рішень. Причому, готовність, на нашу думку, варто розглядати як психологічну налаштованість уповноваженої особи до дій, тобто практичний критерій діяльності. Можливість, своєю чергою, розглядається з позиції доцільності виділення такої кількості часу, що негативно не відобразиться на розслідуванні цього та інших правопорушень, котрі перебувають у провадженні слідчого. Однак, досить часто уповноважена особа перебуває не тільки в інформаційному, а й часовому обмеженні щодо здійснення виважених «кроків». Часовий критерій, своєю чергою, обумовлений необхідністю, а досить часто й обов'язком прийняття процесуальних рішень чи вчинення процесуальних дій, не пізніше граничного строку, визначеного кримінальним процесуальним кодексом України [1, с. 326]. Водночас необхідно враховувати той факт, що протидія розслідуванню може вчинитися не тільки в інтересах особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, а і в інтересах органів досудового розслідування, які, наприклад, з метою приховання закриття кримінального провадження фальсифікують окремі джерела доказів та чим створюють штучне уявлення про відношення окремих осіб до вчинення розслідуваної кримінальної події. Із урахуванням цього основною ознакою, закладеною у зміст поняття протидії досудовому розслідуванню кримінальних правопорушень має бути не наявність інтересу на дестабілізацію доказування сторонами та учасниками кримінального провадження, а сам факт вчинення дій, спрямованих на порушення процесу отримання об'єктивної істини у кримінальному провадженні. Мета такого порушення не є визначальною.

Р.Л. Степанюк під протидією викриттю і розслідуванню кримінальних правопорушень пропонує розуміти умисні діяння, які вчиняються до виявлення діяння і початку кримінальної процесуальної діяльності (протидія викриттю кримінального правопорушення), а також умисні діяння, котрі вчиняються після початку кримінальної процесуальної діяльності (протидія розслідуванню) [5, с. 111]. Окремі вчені також розділяють протидію розслідуванню за спрямованістю, характером і способом здійснення: 1) виконувана в процесі підготовки і вчинення кримінальних правопорушень, основне завдання якої полягає в усуненні (прихованні) або суттєвому обмеженні слідчої інформації про подію суспільно небезпечного діяння та причетних до нього осіб, що може потрапити до рук правосуддя (знищення слідів, «не залишення» свідків вчинення кримінального правопорушення, заходи спрямування слідства помилковим шляхом і т. д.); 2) здійснювана в процесі розслідування вчинюваних діянь (втручання в розслідування кримінального правопорушення з метою придушення працівників органу дізнання, досудового слідства, прокуратури, суду до прийняття рішень і провадження слідчих дій, що не відповідають процесуальним вимогам) [6, с. 163–164; 7, с. 58]. Наведені підходи можуть бути позитивно оцінені з точки зору етапізації процесу протидії досудовому розслідуванню кримінальних правопорушень, починаючи з передкримінального етапу (підготування до суспільно небезпечного діяння та усунення його слідів) та завершуючи посткримінальним (безпосереднє приховування слідів діяння, створення алгоритму взаємодії з правоохоронними органами після відкриття кримінального провадження тощо). Отже, актуальною для криміналістики та науки кримінального процесу є проблема розробки сучасної тактики подолання протидії досудовому розслідуванню кримінальних правопорушень.

Одним із проблемних питань подолання протидії під час виявлення і відкриття кримінального провадження суспільно небезпечних діянь є розпізнання ознак злочинних дій та способів їх учинення службовими особами та їх оточення, під час передачі результатів оперативно-розшукової діяльності до органів досудового розслідування. Визначення змісту поняття такої протидії, необхідне для безпомилкового застосування її результатів на практиці, більш глибокого та цілеспрямованого вивчення криміногенних умов, що спричиняють поширення такої злочинності, розроблення науково обґрунтованих висновків і рекомендацій, спрямованих на удосконалення засобів подолання протидії під час досудового слідства. В структурі окремої методики як певний елемент мають виокремлюватися засоби щодо подолання протидії розслідуванню кримінальних правопорушень. Саме така постановка проблеми є справедливою, оскільки розслідування будь-яких видів суспільно небезпечних діянь передбачає реагування на супротив підозрюваних. Важливим є визначення типових методичних рекомендацій, спрямованих на усунення (або нейтралізацію) такої протидії. Аналіз теоретичних і нормативних джерел досліджуваної проблеми дає підстави розуміти протидію під час розслідування кримінальних правопорушень, як суспільно небезпечні діяння, передбачені кримінальним законом, вчинені з метою уникнення кримінального покарання [8]. Враховуючи вказане, є підстава вважати, що *під протидією нормальному перебігу досудового розслідування кримінальних правопорушень*

необхідно розуміти сукупність процесуальних та непроцесуальних дій сторін та інших учасників кримінального провадження, а також осіб, зацікавлених у його конкретних результатах, які спрямовані на порушення загальних засад кримінального провадження, дестабілізацію процесуального порядку встановлення істини у кримінальному провадженні шляхом створення штучних умов, які ускладнюють та/або унеможливають реалізацію завдань, покладених на кримінальне процесуальне законодавство.

Запропоноване визначення надає можливість виокремити низку обов'язкових складових механізму, який зумовлює можливість протидії розслідуванню: 1) вчинення діяння, яке містить склад певного кримінального правопорушення; 2) внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (процесуально визначений початок досудового розслідування); 3) порушення нормального перебігу досудового розслідування шляхом незаконного використання прав сторони/учасника кримінального провадження (протидія розслідуванню процесуальним способом: необ'єктивні процесуальні строки, штучне продовження терміну виконання процесуальних рішень тощо); 4) порушення нормального перебігу досудового розслідування незаконними способами (завідомо неправдиве показання свідка, потерпілого, завідомо неправдивий висновок експерта, спеціаліста та інші способи введення в оману суду або інших уповноважених органів).

Висновки. Таким чином, проведене дослідження дозволило підсумувати, що, здебільшого, протидія розслідуванню ввезення, виготовлення, збуту і розповсюдження порнографічних предметів за механізмом майже не відрізняється від інших видів суспільно небезпечних діянь. Однією з небагатьох особливостей є необхідність залучення осіб, які володіють спеціальними знаннями для оцінки предметів на наявність підстав для віднесення їх до категорії порнографії. Участь спеціаліста (судового експерта) є одним із потенційних корупційних загроз, які можуть стати дестабілізатором процесу досудового розслідування та прийняття необ'єктивного процесуального рішення. У зв'язку із цим нагальною проблемою є удосконалення процесу доказування за фактом вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 301 КК України, у тому числі – шляхом перегляду особливостей залучення спеціаліста та експерта для надання консультативної допомоги, а також відповідних висновків.

Список використаних джерел

1. Плетенець В. М. Теоретичні та праксеологічні засади подолання протидії досудовому розслідуванню: монографія. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2020. 424 с.
2. Формування кримінологічної політики в умовах поширення гострої респіраторної хвороби COVID-19. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/110/3055/6453-1?inline=1>
3. Александренко О. В. Криміналістичні проблеми подолання протидії розслідуванню : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Київ, 2004. 253 с.
4. Патрелюк Д. Мета і завдання протидії кримінальному переслідуванню. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2016/08/38.pdf>
5. Степанюк Р. Л. Методика розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням бюджетного законодавства : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2004. 261 с.
6. Карпов Н. С. Протидія розслідуванню. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ*. 2006. № 3. С. 161–169.
7. Лисиченко В. К. Проблеми теорії та практики подолання протидії розслідуванню окремих різновидів злочинів, вчинених організованими групами, злочинними організаціями : монографія. Луганськ : РВВ Луганськ. держ. ун-ту внутр. справ, 2009. 304 с.
8. Ортинський В. Питання протидії досудовому розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності на етапі відкриття кримінального провадження. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2019/sep/18292/3.pdf>